

Андрэй Каляда

Таворка беларуская Разговор русский

Дыкцыя і арфаэпія

з электронным дадаткам

МІНСК
«ВЫШЭЙШАЯ ШКОЛА»

2020

УДК [811.161.3+811.161.1]'355
ББК 81.2Бєи
К17

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказе і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Каляда, А. А.

К17 Гаворка беларуская. Разговор русский : дыкцыя і арфаэпія : з электронным дадаткам / Андрэй Каляда. – Мінск: Вышэйшая школа, 2020. – 215 с. : іл. + 1 электрон. апт. дыск.

ISBN 978-985-06-3223-4.

Для адпрацоўкі дыкцыйнай выразнасці засваення нормаў беларускага і рускага літаратурнага вымаўлення ў выданні змешчаны прыказкі, прымаўкі, чыстагаворкі, скорогаворкі, асобныя строфы з вершаў, фразы з праязнічных твораў беларускіх і рускіх пісьменнікаў, якія аўтар начытаў для ўсіх, хто праявіць стараннасць самастойна вывучыць і засвоіць арфаэпічныя нормы беларускай і рускай мовы. Аўдыякніга прыхавана пад фотаздымкам заўзятага прыхільніка беларускага і рускага прыгожага пісьменства, жыватворнага вуснага Слова.

**УДК [811.161.3+811.161.1]'355
ББК 81.2Бєи+81.2Рус**

Усе правы на дадзенае выданне абаронены. Узнаўленне ўсёй кнігі ці любой яе часткі не можа быць ажыццёўлена без дазволу выдавецтва.

**ISBN 978-985-06-3223-4 (асоб. выд.)
ISBN 978-985-06-3222-7**

© Каляда А.А., 2020
© Афармленне. УП “Выдавецтва
“Вышэйшая школа”, 2020

Гаворка беларуская

Ч

Дж

Дз

Р

Ў

Жыццё галавергае – як агонь. Быў і няма.
Зноў загарэлася і патужла. Зноў гарыць. Т так –
бясконца. Мая самая вечная, таямнітая і
цудоўная з’ява.

Людзі цяжкай працы, якія жывуць у прыродзе,
гавораць не толькі “хогацца жыць”, але ж і “трэба
жыць”. Свеце родны! Маіх ужо многіх няма, а
мне яшчэ ўсё трэба жыць, трэба рабіць сваё. Ня-
ш.мат я ведаю, няш.мат магу, але рабіць сваё я
мушу, буду і жагу, бо толькі ў гэтым увесь той адзіны
сэнс жыцця, тое ні з гым не параўнанае шчасце, якім
жылі лепшыя людзі Зямлі, што і мяне непакоіць.

Анка Брыль

Беларускае літаратурнае вымаўленне

На Беларусі прыблізна трэць насельніцтва ў сваёй моўнай практыцы карыстаецца дзвюма мовамі – мовай сваёй нацыянальнасці і рускай мовай. Гэта абумоўлена шэрагам сацыяльных, гістарычных, культурных і псіхалагічных фактараў. Наша рэспубліка характарызуецца не толькі вялікім пашырэннем двухмоўя, але і своеасаблівацю яго рэальнага функцыянавання. Двухмоўе ў нас мае характар літаратурнага двухмоўя. Беларуская і руская мовы маюць статус дзяржаўных, але неабходна яшчэ шмат зрабіць, каб нацыянальная мова стала раўнапраўным партнёрам у працэсе моўнай камунікацыі на тэрыторыі незалежнай Рэспублікі Беларусь.

Каб практычна дапамагчы ўсім, хто хоча самастойна вывучыць і засвоіць арфаэпічныя нормы беларускай мовы, і прапануецца гэта выданне.

Дыкцыя (з латыні *dicere* – прамаўленне, *dictio* – вымаўленне) – чысціня і выразнасць прамаўлення галосных і зычных гукаў паасобку, а таксама слоў, словазлучэнняў і фраз у цэлым. Ад выразнасці прамаўлення залежыць чысціня і прыгажосць вуснай мовы.

Мова чалавека можа быць правільная – выразная, чыстая, зразумелая, а таксама няправільная, гэта значыць у ёй ёсць пэўныя хібы і заганы. Моўныя недахопы даволі разнастайныя. Яны залежаць ад стану цэнтральнай нервовай сістэмы, ад будовы языка, зубоў, губ, паднябення, сківіц, насаглоткі і падзяляюцца

на арганічныя, звязаныя з фізіялагічнымі парушэннямі моўных органаў, і неарганічныя, звычайна яны – вынік механічнага пераймання чужых недахопаў або нядбайнага выхавання культуры вуснай мовы чалавека.

Выпраўляць недахопы прамаўлення можна шляхам медыцынскай аперацыі або штодзённай трэніроўкай некаторых частак моўнага апарату, але папярэдне абавязкова трэба высветліць іх прычыну. Таму людзі, у мове якіх ёсць картавасць, шапялявасць, гугнявасць і інш., павінны пракансультавацца ў лагапеда, каб правільна вызначыць шлях выпраўлення названых недахопаў.

Арфаэпія (ад грэч. *orthos* – правільны, *epos* – мова) – сістэма правілаў, якія вызначаюць літаратурнае вымаўленне*.

Беларуская літаратурная мова – гэта ў сваёй аснове агульна-народная мова, але адшліфаваная і апрацаваная. Яна багацейшая за любую асобна ўзятую мясцовую гаворку сваім слоўнікавым складам, фразеалогіяй, граматычнымі формамі і сінтаксічнымі канструкцыямі. Вядома, літаратурная мова – гэта не толькі мова мастацкай літаратуры. Літаратурнай павінна быць мова перыядычнага і навуковага друку, мова школы, радыё, тэатра, кіно, тэлебачання. Ёстотная асаблівасць літаратурнай мовы – наяўнасць у ёй агульнапрынятых нормаў, ці, так бы мовіць, літаратурная мова – гэта нармалізаваная агульнанародная мова.

Сучасная беларуская мова, як і любая іншая літаратурная мова, мае свае лексічныя, граматычныя, арфаграфічныя і арфаэпічныя нормы. Больш засяродзімся на арфаэпічных нормах.

Калі ў дачыненні да пісьмовай формы мовы зразумела, што маецца на ўвазе пад яе правільнасцю, то ў адносінах да вуснай мовы паняцце правільнасці з’яўляецца менш выразным і акрэсленым.

Тым не менш існуюць фанетычныя рысы, якія лічацца абавязковымі для літаратурнага вымаўлення:

- пэўны характар мяккасці зычных як перад асобнымі галоснымі, так і перад некаторымі зычнымі;
- цвёрдае вымаўленне зычных **ч** і **р**;

---

*У гэтым выданні выкарыстаны асобныя матэрыялы з наступных прац: Янкоўскі, Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. Выд. 4-е. Мінск, 1976; Падлужны, А.І. Нормы беларускага літаратурнага вымаўлення. У кн.: Сучасная беларуская мова: Пытанні культуры мовы / пад рэд. П.І. Жураўскага, Г.У. Арашонкавай. Мінск, 1973.

– вымаўленне нескладовага **ў** і афрыкаты **дж** у адпаведных фанетычных пазіцыях;

– аканне пры вымаўленні ненаціскных галосных;

– фрыкатыўны характар звонкага **г** і інш.

Менавіта гэтыя фанетычныя рысы адрозніваюць беларускую мову ад суседніх славянскіх моў, найбольш блізкіх да яе паводле лексічнага складу.

Засваенне нормаў беларускага літаратурнага вымаўлення пачынаецца ў маленстве. Вялікая роля ў гэтай справе належыць сям’і, школе, сярэднім і вышэйшым навучальным установам. Значна ўплывае на засваенне дзецьмі і моладдзю правільнага літаратурнага вымаўлення асяроддзе людзей, дзе карыстаюцца літаратурнай мовай.

Асноўнай прычынай адхіленняў ад нормаў літаратурнага вымаўлення з’яўляецца захаванне ў мове дыялектных рысаў, якія не супадаюць з фанетычнымі рысамі літаратурнай мовы. Гэта можа быць змяненне якасці галосных; вымаўленне на месцы падоўжаных зычных значна скарачаных, а часам і зусім кароткіх; адступленне ад правілаў акання і якання; амаль поўны пропуск зычнага **г** у канчатках прыметнікаў і дзеепрыметнікаў; рэдукаванае вымаўленне спалучэння **сць**; парушэнне правілаў аглушэння і азванчэння зычных і інш.

Другой прычынай парушэння арфаэпічных нормаў з’яўляецца двухмоўная сітуацыя, калі адзін і той жа чалавек карыстаецца то беларускай, то рускай мовай. Пры слаба выпрацаваных навыках вымаўлення звычайна парушаюцца арфаэпічныя правілы як адной, так і другой мовы. Адхіленні, выкліканыя двухмоўем, сведчаць пра недасканалае валоданне беларускай і рускай мовамі. Спрыяльнай умовай для адхілення пад уплывам двухмоўя бывае часта тое, што асобныя фанетычныя рысы беларускай мовы супадаюць з фанетычнымі рысамі рускай мовы. Гэта датычыцца, галоўным чынам, ненаціскных галосных, бо ў паўночна-ўсходнім дыялекце назіраецца іх рэдукцыя, якая ў пэўных фанетычных умовах нагадвае рэдукцыю ў рускай літаратурнай мове.

Пад уплывам рускай мовы магчыма не зусім цвёрдае вымаўленне зычнага **ч**; губна-зубнога **в** на месцы губна-губнога **ў** нескладовага; вымаўленне афрыкаты **дж** як спалучэння гукаў або замена яе на зычны **ж**; паўмяккі **р**; няпоўнае змякчэнне або

цвёрдае вымаўленне **з, с** перад мяккімі зычнымі і іншыя адхіленні.

Трэцяй істотнай крыніцай памылак у вымаўленні з'яўляецца *палітарнае чытанне*. Літары не заўсёды абазначаюць тыя гукі, якія трэба вымаўляць. Таму пад час вусных выступленняў, калі тэкст прамовы напісаны (падрыхтаваны) раней, частка гукавых асаблівасцяў павінна ўзнаўляцца без апоры на запіс. Але гэта магчыма толькі пры добра адпрацаваных навыках вымаўлення. Часта не звяртаюць увагі на адрозненні паміж напісаннем і вымаўленнем і чытаюць, як напісана – палітарна. У выніку палітарнага чытання адхіленні, якія ўзніклі пад уплывам дыялектных асаблівасцяў гаворкі і рускай мовы, замацоўваюцца. Адначасова ўзнікаюць і спецыфічныя памылкі: вымаўленне ў некаторых выпадках галоснага і без прыстаўнога **й**; нескладовага **ў** у пачатку слова; няправільнае ўжыванне **г** выбухнога, які сустракаецца ў запазычаных, галоўным чынам з польскай і літоўскай моў, словах, бо асобнай літары гэтага гукі ў беларускай мове няма; вымаўленне часціцы **не** і прыназоўніка **без** з галосным **е**, калі яны стаяць перад словам з націскам на першым складзе, у той час як тут трэба вымаўляць галосны **я**.

Арфаэпічныя нормы, як і іншыя з'явы мовы, толькі адносна стабільныя. Вельмі марудна, але ўсё ж яны змяняюцца. Гэтыя змены абумоўлены тымі ж прычынамі, якія выклікаюць адхіленні ад вымаўленчых нормаў. Для эвалюцыі беларускага літаратурнага вымаўлення найбольшае значэнне маюць прычыны, звязаныя з уплывам дыялектнай мовы.

Удакладненне правілаў арфаграфіі таксама прыводзіць да змянення гучання слоў. Для таго каб мова магла быць зручным сродкам камунікацыі, трэба строга прытрымлівацца вымаўленчых нормаў. Парушэнні і розныя адхіленні ад нормаў літаратурнага вымаўлення, як і парушэнні арфаграфічных нормаў і правілаў, з'яўляюцца перашкодамі ў моўных сувязях, моўным кантактаванні паміж людзьмі.

Патрабавальнасць да ўзроўню культуры вуснай мовы розная і ў значнай ступені залежыць ад абставін яе ўжывання. Пры звычайнай размове людзі менш уважліва сочаць за сваім вымаўленнем, часам рэдукуюць спалучэнні зычных, дапускаюць больш поўную іх асіміляцыю, менш выразна артыкулююць гукі. Умоўна такі спосаб выказвання можна назваць *размоўным стылем*.

Пры карыстанні вуснай мовай у афіцыйных абставінах дыкця больш выразная, тэмп больш павольны, кожны гук павінен вымаўляцца дакладна і ясна. У гэтым выпадку карыстаюцца *поўным стылем* вымаўлення. Ён патрабуе строгасці, афіцыйнасці, таму тэкст выступлення часта рыхтуецца загадзя. Чалавеку вельмі важна не прыцягваць увагу слухачоў асаблівасцямі свайго вымаўлення, таму ён імкнецца гаварыць асабліва выразна, старанна артыкулюючы ўсе гукі. Зразумела, што пры такім спосабе вымаўлення найбольшая небяспека ў пераходзе на палітарнае чытанне.

Для авалодання нормамі літаратурнага вымаўлення неабходна ўважліва ўслухоўвацца ў яго лепшыя ўзоры і засвойваць іх. І хаця вымаўленне – працэс амаль што аўтаматычны, яго можна і трэба кантраляваць. Пры належнай трэніроўцы магчыма навучыцца добра ўсведамляць становішча языка, форму губ, мяккага паднябення і іншых органаў моўнага апарату. Пазбегнуць адхіленняў і парушэнняў правілаў арфаэпіі можна толькі ў тым выпадку, калі чалавек заўважыць (пачуе, усвядоміць) адрозненні, якія існуюць паміж узорным і сваім уласным вымаўленнем. А для гэтага вельмі важна ведаць тэхніку артыкуляцыі паасобных гукаў і характар іх зменаў у моўнай плыні. Адпрацоўку вымаўлення асобных гукаў і іх спалучэнняў мэтазгодна пачынаць з галосных. Яны ўтвараюцца толькі голасам – паветра выходзіць з гартані свабодна, не сустракаючы на сваім шляху ніякіх перашкод. Мяняючы становішча і форму языка, губ, гэта значыць, форму і шырыню праходу для выдыхаемага паветра, галосным можна надаць розныя адценні гучання.

Галосныя *а, э, о*

Пры вымаўленні галоснага **а** рот шырока раскрыты, язык трохі падымаецца ў сваёй сярэдне-задняй частцы да паднябення. Губы не ўдзельнічаюць у фарміраванні галоснага **а**.

Пры вымаўленні галоснага **э** рот раскрыты на таўшчыню вялікага пальца, язык трохі адцягваецца назад, губы прымаюць авальную форму.

Пры вымаўленні галоснага **о** ніжняя сківіца трохі апускаецца, язык адцягваецца назад, губы прымаюць акруглую форму.

Яркай асаблівасцю беларускай мовы з'яўляецца **аканне** – супадзенне ў вымаўленні галосных **о, э** пасля цвёрдых і зацвярдзельных

зычных з галосным **а**, калі з іх сыходзіць націск: ногі – нага, кол – калы, дрэмле – драмлю, вол – валы. Такое супадзенне галосных назіраецца як у пераднаціскных, так і ў занаціскных складах.

Аднак ёсць група слоў, якія аканню не падпарадкоўваюцца. Гэта некаторыя словы з націскнымі складамі **ро**, **ло**. Калі галосныя **о**, **э** ў аднакарэнных словах аказваюцца не пад націскам, то яны супадаюць з галосным **ы**: кроў – крыві, глотка – глыток, крошка – крышыць.

Націскны **э** захоўваецца ў шмат якіх запазычаных словах: рэгламент, тэкстыль, рэпрадукцыя, рэзервуар, трэнажор, эканомія, экзэрсіс.

Галосныя **і**, **ы**

Пры вымаўленні галоснага **і** рот раскрыты адвольна, паміж зубамі невялікая шчыліна для выдыхаемага паветра. Пярэдня частка языка набліжаецца да верхніх бакавых зубоў.

Пры вымаўленні галоснага **ы** губы злёгка расцягнутыя ў бакі, паміж зубамі невялікая шчыліна для выдыхаемага паветра. Язык трохі адцягнуты назад і прыўзняты да сярэдняй часткі паднябення. Ва ўсіх выпадках вымаўленне нязменнае.

1. Галосны **і** ў пачатку слова ў формах займеннікаў вымаўляецца як спалучэнне нескладовага **й** з галосным **і** (йі): **йіх** (іх), **йіхні** (іхні), **йім** (ім), **йіншы** (іншы).

2. Такое ж вымаўленне будзе і ў тым выпадку, калі галосны **і** стаіць у сярэдзіне альбо на канцы слова пасля галоснага: **крайна** (краіна), **ручайіна** (ручаіна), **твайіх** (тваіх), **свайіх** (сваіх), **у майі** (маі), у родным **крайі** (краі), у бярозавым **гайі** (гаі).

3. Калі пасля слова на галосны няма паўзы або яна кароткая, ненаціскны **і** ў незапазычаных словах вымаўляецца як нескладовы **й** або як спалучэнне нескладовага **й** з галосным **і** (йі): паслалі **дайвана**, **дайвіана** (да Івана); **вазьмійголку**, **вазьмійголку** (вазьмі іголку); дарога **найвацэвічы**, дарога **найівацэвічы** (на Івацэвічы); **пайржышчы**, **пайіржышчы** (па іржышчы).

4. Злучнік і часціца **і** пасля слова на галосны пры адсутнасці працяглай паўзы вымаўляецца як нескладовы **й**: **збярусяйпайду** (збяруся і пайду), **бацькайсын** (бацька і сын), **зямляйнеба** (зямля і неба).

5. Галосны **і** пасля слоў, якія заканчваюцца на цвёрды зычны, вымаўляецца як **ы**: **ёнышоў** (ён ішоў), **голубыгалупка** (голуб і галубка), **лёныканоплі** (лён і каноплі), **герпысыцяг** (герб і сцяг), **безылюзій** (без ілюзій).

6. У складаных словах пасля цвёрдага зычнага галосны **і** вымаўляецца як **ы**: **міжынстытуцкі** (міжінстытуцкі), **медынстытут** (медінстытут), **бортынжынер** (бортінжынер).

Галосны **у**

Пры вымаўленні галоснага **у** губы выцягваюцца ўперад, паміж імі – невялікая шчыліна, якая нагадвае трубочку. Галосны **у** ўтвараецца на выдыху, пры паднятай і адцягнутай назад спінцы языка.

1. У словах, якія абазначаюць прозвішчы, імёны, геаграфічныя назвы, галосны **у** вымаўляецца як нескладовы **ў**: **паўладамірскага** (па Уладамірскага), **паўкраіне** (па Украіне), **заўэльсам** (за Уэльсам).

2. У запазычаных словах розных значэнняў галосны **у** вымаўляецца як нескладовы **ў**: **заўнівермагам** (за ўнівермагам), **ваўніверсітэце** (ва ўніверсітэце), **ваўнісон** (ва ўнісон).

3. У сярэдзіне сказа пасля знака прыпынку, калі ў прамаўленні няма паўзы або яна кароткая, галосны **у** вымаўляецца як нескладовы **ў**: калі з роду баравік, то **лесь**, **брацеўкошык** (лезь, браце, у кошык).

Галосныя **е, ё, ю, я**

Ётавы галосны – гэта спалучэнне двух гукаў: нескладовага **й** і адпаведнага галоснага. Пры вымаўленні ётавых галосных рот раскрываецца не вельмі шырока і гукі больш закрытыя. Спінка языка падымаецца вышэй да паднябення, а месца пад'ёму набліжаецца да пярэдніх зубоў.

Адной з асаблівасцяў беларускай мовы з'яўляецца **яканне** – супадзенне галосных **е, ё** з галосным **я** пасля мяккіх зычных у першым пераднаціскным складзе: **вечер** – вятры, **вёсны** – вясна, **мёт** (мёд) – мядовы.

У астатніх пераднаціскных і паслянаціскных складах **ё** пераходзіць у гук **е**: **веснавы**, **медагонка** і інш.

Галосны **е** захоўваецца ў першым пераднаціскным складзе ў запазычаных словах: сезон, электрон, перон, **беньзін** (бензін).

Трэніраваць вымаўленне галосных гукаў трэба такім чынам: *бязгучна* (такое прамаўленне канцэнтруе ўвагу на правільным размяшчэнні частак моўнага апарату, што садзейнічае артыкуляцыйнай выразнасці галосных гукаў); *шэптам* (дапамагае дасягнуць не толькі артыкуляцыйнай выразнасці, але і правільна накіраваць гукавы пасыл галосных; практыкаванне трэба выконваць лёгка і спакойна, без усялякага напружання галасавых звязак); *голсам* (выконваецца актыўна, але без узмацнення).

А Э І О У Ы – безгучна

Е Ё Ю Я – безгучна

А Э І О У Ы – шэптам

Е Ё Ю Я – шэптам

А Э І О У Ы – голсам

Е Ё Ю Я – голсам

Уважліва прачытайце або паслухайце, затым паўтарыце ўслых прыказкі, прымаўкі, строфы вершаў, прытрымліваючыся нормаў беларускага літаратурнага вымаўлення.

Ваша хата, ваша і праўда.

Вось табе хамут і дуга, а я табе не слуга.

Добры чалавек з гора дурнем зробіцца: ён і нясмелы, ён і няўмелы.

Каторы конь цягне, таго і паганяюць.

Круцель на круцалі едзе і круцялём паганяе.

Карчмар як камар: дзе сядзе, там і п'е.

Няма платы, няма і працы.

Калі з'елі кароўку, то з'ешце і вяроўку.

Чыя сіла, таго і праўда.

Адною рукою і вузла не завяжаш.

Змяшаўся між людзей, то і ён чалавек.

Хоць з ім, хоць без яго.

Куды людзі, туды і я.

Іх і вадою не разальеш.

Можна і не рукацца, але прывітацца.

Які госць, такое і частаванне.

Дождж у маі – будзе хлеба і на гультай.

Мароз казаў: і ў маі тры дні маю.

Ён і паміраць час не знойдзе.
Адзін сыноч Юзік і той – як гарбузік.
На лейцах і конь разумны.
Язык і да Кіева давядзе.

Прыказкі, прымаўкі

Жыве з ім дум маіх сям'я
І сніць з ім сны нязводныя...
Завецца ж спадчына мая
Ўсяго старонкай роднаю.

З верша Янкі Купалы

У бубны дахаў вецер б'е,
Грыміць па ім, звініць, пяе,
І спеў ліецца ўсё мацней, –
Гулянку справіў пан Падвей.
У бубны дахаў вецер б'е,
Грыміць па ім, звініць, пяе.

З верша Максіма Багдановіча

А я між курных сцен
Вучыўся словам матчыным,
І веру я
У праўду іх, у іх дакладны сэнс.

З верша Пімена Панчанкі

Калі стамлюся некалі праз меру,
Адчуць бы мне падтрымку рук тваіх;
І я ў прыліў магутных сіл паверу,
Бо мы ўдваіх.

З верша Аляксея Пысіна

Дыханне сушыць вільгаць твару,
Ад цеплыні ўзаемнай іх
На вопратцы знікае парай
Вільготнасць кропляў дажджавых.

Пад бляск маланкі ў гэтым стане
У ноч рабінавую ім
Аголены ўвесь свет паўстане,
Абшыты ліўнем агнявым.

З верша Міколы Аўрамчыка

Ландышы!
Я іх табе вясной прынёс
З зялёнае лясное далі.
Празрыстыя крупінкі рос
Яшчэ на лісцях трапяталі.

З верша Анатоля Астрэйкі

Як хораша, што ты жывеш на свеце,
Як хораша, што я цябе сустрэў!
Цяпер па-іншаму мне сонца свеціць,
І ў сэрцы радасны гучыць напеў.

З верша Эдуарда Валасевіча

Глыбокія, бяздонныя віры
І ручаі з празрыстаю вадзіцай,
Ссівелыя, калматыя бары,
Што жоўтаю цярушаць гліцай.

З верша Сяргея Дзяргая

Род абжыў мой і лес і пожны.
Ён і шчодры, ён і харобры,
Ён вітаецца першы з кожным:
– Дзень добры!

З верша Уладзіміра Паўлава

Нам здаралася часта з табой разлучацца,
Неабсяжны прастор беларускіх палёў.
Нам здаралася іншай красой захапляцца,
Але праўду кажу і гатоў паспрачацца,
Што вясною нам трэба вяртацца дамоў.

З верша Максіма Аужаніна

На Украіне, дзе Дняпро
Ля кручы пеніцца бруісты,
Гудуць вячэрняю парой
Дубы – старыя бандурысты.
Гудуць дубы па-над Дняпром.
Каб лепей чуць іх спеў узнёслы,
Мы ціха міма іх плавём,
Не налягаючы на вёслы.

З верша Максіма Танка

Зычныя **й, ў**

Пры вымаўленні нескладовага **й** пярэдня частка языка злёгка прыціскаецца да ніжніх пярэдніх зубоў і адштурхоўваецца ад іх. Сярэдняя частка языка падымаецца да цвёрдага паднябнення, пакідаючы вузенькі праход для выдыхаемага паветра.

Пры вымаўленні нескладовага **ў** становішча частак моўнага апарату такое ж, як і пры вымаўленні галоснага **у**, толькі гук атрымліваецца больш кароткі.

Зычныя **т, д**

Пры вымаўленні глухога зычнага **т** рот трохі раскрыты, пярэдняя частка языка шчыльна прыціскаецца да верхніх пярэдніх зубоў і адштурхоўваецца ад іх, выдыхнутае паветра з шумам вырываецца паміж зубамі.

Пры вымаўленні звонкага зычнага **д** артыкуляцыйнае становішча частак моўнага апарату такое ж, як пры вымаўленні глухога **т**, але гук нападзяецца голасам, які надае яму звонкасць.

1. Глухі зычны **т** перад звонкімі зычнымі **б, д** у сярэдзіне слова вымаўляецца як **д**: **фудбол** (футбол), **дзеддом** (дзетдом), **баскедбол** (баскетбол), **дзеддомавец** (дзетдомавец), **дзеддомаўка** (дзетдомаўка).

2. Калі **ў** слове побач стаяць два глухія зычныя **т**, то яны вымаўляюцца як асобныя гукі: шматтысячны, шматтонны, шматтыражны.

3. Спалучэнне глухога зычнага **т** з наступнай афрыкатай **ц** утварае падоўжаную афрыкату **цц**: **няўсякай чуццы** (не ўсякай

чутцы) вер; **сіццо** (сітцо); тваёй **маццы радыўкожнай хаццы** (матцы рады ў кожнай хатцы).

4. Звонкі зычны **д** на канцы слова аглушаецца і вымаўляецца як зычны **т**: **калі маё няўлат** (не ў лад), то я **сваім назат** (са сваім назад); кожны **гат** (гад) мае свой **ят** (яд); трапіў у нерат, **ніўзат, ніўперат** (ні ўзат, ні ўперат).

5. Калі ў слове побач стаяць два звонкія зычныя **д**, то яны вымаўляюцца як асобныя гукі: паводдаль, паддувала, самаадданы, цеплааддача, наддаць.

6. Звонкі зычны **д** у сярэдзіне слова перад глухімі зычнымі вымаўляецца як глухі зычны **т**: **атхадзіў** (адхадзіў), **брыткі** (брыдкі), **атгуль** (адтуль), **натхмар’е** (надхмар’е), **патшываць** (падшываць), **натшыць** (надшыць).

7. Спалучэнне звонкага **д** з наступнай мяккай афрыкатай **дзь** утварае падвойную звонкую афрыкату **дзьдзь**: **падзьдзёўка** (паддзёўка), **бязьлюдзьдзе** (бязлюддзе), **адзьдзячыць** (аддзячыць), **паўнаводзьдзе** (паўнаводдзе), **шасцідзесяцігодзьдзе** (шасцідзесяцігоддзе), **ладзьдзя** (ладдзя).

8. Спалучэнне звонкага **д** прыстаўкі ці прыназоўніка з наступнай афрыкатай **ц**, **ць** вымаўляецца як **тц** або падвойная афрыката **цц**, **цьць**: **патцэглаю** (пад цэглаю), **атцадзіць**, **ацадзіць** (адцадзіць), **пацьцяжарам** (пад цяжарам), **ацьцьвісьці** (адцьвісьці), **пацьцепліваць** (падцепліваць).

9. Спалучэнне звонкага зычнага **д** і свісцячага **с** перад глухім зычным **т** вымаўляецца як афрыката **ц**: **самаўлацтва** (самаўладства), **справавоцтва** (справаводства), **пацтава** (падстава), **спацстоліна** (з-пад Століна).

10. У спалучэнні звонкага зычнага **д** і свісцячага **с** перад глухім зычным **к** звонкі **д** аглушаецца і вымаўляецца як **т** або афрыката **ц**: **атскочыць**, **ацскочыць** (адскочыць), **атскрэпці**, **ацскрэпці** (адскрэбці), **бургунцкае** (бургундскае) віно, **наваграцкі** (наваградскі) замак, **добрасусецкі** (добрасуседскі).

11. У спалучэнні **дс**, дзе **д** з’яўляецца часткаю прыстаўкі ці прыназоўніка, звонкі зычны **д** можа вымаўляцца як **т** або афрыката **ц**, **ць**: **патслухоўвае**, **пацслухоўвае** (падслухоўвае), **нацьсвільязьцю** (над Свільязцю), **патслупам**, **пацслупам** (пад слупам), **ацьсьябаць** (адсьябаць), **ацьсьвярбела** (адсьвярбела).

12. Спалучэнне зычных **д і т** з наступнай афрыкатай **ч** утварае падоўжаную афрыкату **чч**: **глаччэйшы** (гладчэйшы), **дасьвеччанаць** (дасведчанасць), **здабыччык** (здабытчык), **дысьпеччар** (дыспетчар), **аччапілася** (адчапілася).

Змест

<i>Гаворка беларуская</i>	3
Беларускае літаратурнае вымаўленне	5
Галосныя <i>а, э, о</i>	9
Галосныя <i>і, ы</i>	10
Галосны <i>у</i>	11
Галосныя <i>е, ё, ю, я</i>	11
Зычныя <i>й, ў</i>	15
Зычныя <i>т, д</i>	15
Зычныя <i>с, з</i>	21
Зычныя <i>ш, ж</i>	31
Зычныя <i>дж, ч</i>	36
Зычныя <i>дз, ц</i>	40
Зычныя <i>к, х, г</i>	49
Зычныя <i>п, б</i>	53
Зычны <i>р</i>	57
Зычныя <i>м, н, л</i>	60
Зычныя <i>ф, в</i>	62
Падоўжаныя зычныя	64
Часціца <i>не</i> , прыназоўнік <i>без</i>	71
Тэксты для выпрацоўкі дыкцыйнай выразнасці	74
Пісака	74
Дзямід і Кузьма	74
Пільшчыкі	75
Дзед і баба	75
Ціг	76
Балбатуха	76
Бабры	77
Хлеб	77
Стукалачкі	78
Гаварун	79
Колькі слоў пра мову беларускую	80

З прадмовы да зборніка “Дудка беларуская” (Ф. Багушэвіч)	80
Па-беларуску (Я. Янішчыц)	81
Свая мова (Я. Сіпакоў)	81
Мова (У. Караткевіч)	82
Разговор русский	83
Русское литературное произношение	85
Гласные под ударением	86
Безударные гласные а, о	86
Сочетания аи, ои	86
Сочетания ау, оу	87
Окончания прилагательных на -ие, -ые	87
Гласный и после слова на твердый согласный	87
Безударные гласные я, е	87
Согласные ж, ш с гласными и, е, ё, ю	87
Согласный ц с гласными и, е	88
Согласные ч, щ в сочетании с гласными а, о, у	90
Согласный ж , сочетания шь, жь на конце слова	93
Сочетание чт	93
Сочетания стн, здн, стл, стск, ндц	95
Согласные с, з с шипящими ш, ж, щ	100
Согласные с, з в сочетании с ч	104
Сочетание жж	105
Сочетание жд	107
Приставки с, воз, раз, роз, из, без, через, чрез	110
Согласный с перед д, б, г	111
Сочетания тс, дс	112
Сочетания ти, ди, тся, ться	113
Глухой и звонкий, звонкий и глухой в словах или на стыке слов	116
Двойные согласные	119
Твёрдые согласные перед мягкими	121
Сочетания тч, дч	133
Сочетания тщ	133
Согласный т перед б, д, г, ж, з	135
Сочетания кт, гд	135
Сочетания стц, здц, нтск, ндск	137
Сочетание чн	138
Сочетание вств	140
Сочетания и окончания ого, его	142
Сочетания и окончания сь, ся	143
Окончания прилагательных, фамилий на кий, гий, хий	147
Глагольные окончания кивать, гивать, хивать	148
Глагольные окончания ат, ят	149
Согласный с перед мягкими согласными т, л, м, н, в, ф, с, п	149
Согласный з перед мягкими согласными в, б, д, л, м, н	152

Согласный н перед мягкими согласными т, д, с, з, ч, щ	156
Согласные т, д перед мягким в	158
Смягчённый звук р	160
Безударный гласный о	162
Произношение э вместо е	162
Согласный г	165
Окончания прилагательных ые, ие	169
Имена с отчествами	173
Гласные о, а в словах коль, коли, кабы, хоть, мол, либо, так, чтоб, чтобы, дескать, стало быть	175
Произношение слова ангел	191
Предлоги на, за, по, под, из, без, от	193
Чистоговорки, трудноговорки, скороговорки	196
Портной Пото и Прокоп	196
Маланья-болтушка	197
Дровосеки, дроворубы, дровоколы	197
Сыворотка из-под простокваши	198
Сенька	198
В четверг, четвёртого числа	199
Маланья-болтунья	200
Командир	200
Мчится поезд скрежеса	201
Говорить, так выразительно	202
Абрысы жыццяДзейнасці Андрэя Каляды	206

Электронны дадатак

Гаворка беларуская

00. Беларускае літаратурнае вымаўленне (00:13:41)
01. Галосныя **а, э, о** (00:01:59)
02. Галосныя **і, ы** (00:02:33)
03. Галосны **у** (00:01:05)
04. Галосныя **е, ё, ю, я** (00:08:11)
05. Зычныя **й, ў** (00:00:34)
06. Зычныя **т, д** (00:15:24)
07. Зычныя **с, з** (00:22:35)
08. Зычныя **ш, ж** (00:12:28)
09. Зычныя **дж, ч** (00:09:18)
10. Зычныя **дз, ц** (00:20:28)
11. Зычныя **к, х, г** (00:13:20)
12. Зычныя **п, б** (00:09:12)
13. Зычны **р** (00:07:50)
14. Зычныя **м, н, л** (00:07:56)

15. Зычныя **ф, в** (00:04:21)
16. Падоўжаныя зычныя (00:18:09)
17. Часціца **не**, прыназоўнік **без** (00:05:43)
18. Пісака (00:01:10)
19. Дзямід і Кузьма (00:01:29)
20. Пільшчыкі (00:00:50)
21. Дзед і баба (00:01:48)
22. Ціт (00:00:59)
23. Балбатуха (00:01:26)
24. Бабры (00:01:27)
25. Хлеб (00:01:56)
26. Стукалачкі (00:00:58)
27. Гаварун (00:02:03)
28. З прадмовы да зборніка “Дудка беларуская” (Ф. Багушэвіч) (00:02:44)
29. Па-беларуску (Я. Янішчыц) (00:01:09)
30. Свая мова (Я. Сіпакоў) (00:00:37)

Разговор русский

00. Русское литературное произношение (00:03:28)
01. Гласные под ударением (00:01:17)
02. Безударные гласные **а, о** (00:00:31)
03. Сочетания **аи, ои** (00:00:33)
04. Сочетания **ау, оу** (00:00:24)
05. Окончания прилагательных на **-ие, -ые** (00:00:19)
06. Гласный **и** после слова на твёрдый согласный (00:00:39)
07. Безударные гласные **я, е** в первом предударном слоге (00:00:27)
08. Безударные гласные **я, е** в начале слова и в середине слова (00:00:27)
09. Согласные **ж, ш** с гласными **и, е, ё, ю** (00:00:37)
10. Согласный **ц** с гласными **и, е** (00:05:49)
11. Согласные **ч, щ** в сочетании с гласными **а, о, у** (00:06:05)
12. Согласный **жс**, сочетания **шь, жь** на конце слова (00:00:26)
13. Сочетание **чт** (00:04:13)
14. Сочетания **стн, здн, стл, стск, ндц** (00:10:34)
15. Согласные **с, з** с шипящими **ш, ж, щ** (00:08:24)
16. Согласные **с, з** в сочетании с **ч** (00:01:55)
17. Согласные **с, з** в сочетании с **ч** на границе предлога и следующего слова (00:02:37)
18. Сочетание **жж** (00:04:37)
19. Сочетание **жд** (00:04:34)
20. Приставки **с, воз, раз, роз, из, без, через, чрез** (00:03:25)
21. Согласный **с** перед **д, б, г** (00:02:11)
22. Сочетания **тс, дс** (00:03:19)
23. Сочетания **ти, ди, тся, тья** (00:06:41)
24. Глухой и звонкий, звонкий и глухой в словах или на стыке слов (00:09:40)

25. Двойные согласные (00:01:04)
26. Двойные согласные как один звук (00:06:22)
27. Твёрдые согласные перед мягкими (00:26:23)
28. Сочетания **тч, дч** (00:00:30)
29. Сочетания **тц** (00:06:23)
30. Согласный **т** перед **б, д, г, ж, з** (00:00:30)
31. Сочетания **кт, гд** (00:03:34)
32. Сочетания **сти, зди, нтск, ндск** (00:01:57)
33. Сочетание **чи** (00:05:11)
34. Сочетание **вств** (00:03:42)
35. Сочетания и окончания **ого, его** (00:02:52)
36. Сочетания и окончания **сь, ся** (00:07:37)
37. Окончания прилагательных, фамилий на **кий, гий, хий** (00:03:04)
38. Глагольные окончания **хивать, гивать, хивать** (00:00:26)
39. Глагольные окончания **ат, ят** (00:00:44)
40. Согласный **с** перед мягкими согласными **т, л, м, н, в, ф, с, п** (00:08:51)
41. Согласный **з** перед мягкими согласными **в, б, д, л, м, н** (00:07:06)
42. Согласный **н** перед мягкими согласными **т, д, с, з, ч, щ** (00:03:47)
43. Согласные **т, д** перед мягким **в** (00:04:16)
44. Смягчённый звук **р** (00:03:49)
45. Безударный гласный **о** (00:00:41)
46. Произношение **э** вместо **е** (00:07:34)
47. Согласный **г** (00:09:37)
48. Окончания прилагательных **ые, ие** (00:09:45)
49. Имена с отчествами (00:03:00)
50. Гласные **о, а** в словах **коль, коли, кабы, хоть, мол, либо, так, чтоб, чтобы, дескать, стало быть** (00:35:05)
51. Произношение слова **ангел** (00:04:01)
52. Предлоги **на, за, по, под, из, без, от** (00:02:05)
53. Вереница согласных и гласных (00:05:51)
54. Чистоговорки, трудноговорки, скороговорки (Портной Пото и Проккоп; Маланья-болтушка; Дровосеки, дроворубы, дровоколы; Сыворотка из-под простокваши; Сенька; В четверг, четвёртого числа; Маланья-болтуня; Командир; Мчится поезд скрежеща) (00:22:12)
55. Говорить, так выразительно (00:08:01)

Навукова-папулярнае выданне

Каляда Андрэй Андрэвіч

ГАВОРКА БЕЛАРУСКАЯ. РАЗГОВОР РУССКИЙ

Дыкцыя і арфаэпія

з электронным дадаткам

Адказы за выпуск *Ю.А. Місюль*
Рэдактар *А.І. Галдзянкова*
Мастацкі рэдактар *К.Э. Агуновіч*
Мастацкае афармленне *В.У. Хурсік*
Тэхнічны рэдактар *Н.А. Лебядзевіч*
Карэктар *А.І. Галдзянкова*
Камп'ютарная вёрстка *Н.В. Шабуні*

Падпісана да друку 14.05.2020. Фармат 60×90/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум.-друк. арк. 13,5. Ул.-выд. арк. 15,1. Тыраж 600 экз. Заказ 1629.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва “Вышэйшая школа”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/3 ад 08.07.2013. Пр. Пераможцаў, 11, 220004, Мінск
e-mail: market@vshph.com <http://vshph.com>

Адкрытае акцыянернае таварыства «Друкарня “Перамога”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/38 ад 29.01.2014.
Вул. Таўлая, 11, 222310, Маладзечна.